

Azerbaycan'da Nevruz Geleneği

Nabi KOBOTARIAN
2005

Azerbaycan'da Nevruz, (navruz), (noruz), (noyruz) adları altında bir Türk bayramı olarak kutlanmaktadır. Farsça'da yeni gün anlamına gelen bu sözcük kimine göre bir dini menşeli olmak üzere bir çok sebep gösterilse de Nevruz bu gün Türk dünyasında büyük coşkuyla kutlanmaktadır. İran kültüründe bu gün Cemşid in Azerbaycana geldiği gün olarak adlandırılmaktadır.

Yeni yıla giriş, yani yılbaşı olarak kutlanan Nevruz, on iki hayvanlı Türk takvimine göre 21 Marta rastlanmaktadır (Çay, 1988: 61). Mart ayı kış mevsiminin bittiği, tabiatın uyandığı, baharın yavaş yavaş kendini gösterdiği aydır. Bu sebepten Bu bayram tabiatın uyanış bayramıdır. İnsanların kışın soğuk ve kötü şartlarda geçmesinden sonra hayatın güzelliklerini yeniden yaşama, yeni umutlar kısacası yeniden yaşamalarıdır.

Bir Azerbaycan efsanesine göre kışın uzun sürmesi nedeniyle, açlıkla yüz yüze kalan Oğuz kollarına bir kurtyavrusunun yardım etmesi, ona hediye ettiği kpyun sürüsü, bir kucak buğday ve bir el değirmeniyle açlıktan kurtulup, o günü bayram sayışıdır (Nebiyev, 1992: 57-58).

Atlı göçebe hayatında tabiatın ne kadar önemli olduğu bilinmektedir. Bu tarz hayatta insanlar yaşamlarını tabiatın çeşitli mevsimlerine göre kurarlar. Eski Türklerin vazgeçilmez Hayat tarzı olan göçebelikte hayvan ve tabiat ön plandadır. Hayvanlar ve tabiatla ilgili çeşitli uygulamalar ve törenler görebiliriz. Nevruzda tabiat kültü törenlerinden biridir.

Bilindiđi gibi, Türklerin İslamiyeti kabul ettikten sonra eski Türk inançlarını bazen gelenek olarak, bazende batıl inaniş olarak yaşatmış ve günümüze kadar getirmişler. Ağaçlara bez bağlama, gül dibine dilek yazma, kötü rüyaları suya

anlatma, dağlara kişilik verme, ters dönen ayakkabıyı çevirme, bunlardan birkaç örnektir. İlahir Çerşenmesi geleneğindedir bu eski Türk inanışların görmekteyiz. Nevruz bayramından önceki ay “Bayram Ayı” adlanır. Bu ayda Çarşamba günleri özel günler sayılmaktadır. Bu ayda bulunan döry Çarşamba Su, Od, Yel, Toprak, Çarşamba si olarak adlandırılmıştır.

İlahir çerşenbe'nin kelime anlamı, “yılın son Çarşambaları”demektir. Azerbaycan'da Nevruz hazırlıkları bir ay önceden başlar. Geleneğe göre “cemle”, “boz ay” ve “bayram ayı” da denilen bu ay içerisindeki dört Çarşamba oldukça önemlidir. Bu Çarşambalara “İlahir Çerşenbeler” veya “üskü” adı verilir (Çay, 1988: 85). Bu çarşambaların her birinin ayrı bir adı vardır.

1. Su Çerşenbesi
2. Od Çerşenbesi
3. Yel Çerşenbesi
4. Torpag Çerşenbesi

Bunların her birinde ayrı ayrı merasimler düzenlenir. Bu çarşambalar, bir nevi Anadolu halk takviminde görülen ve şubat ayının ikinci yarısından itibaren; önce havaya, sonra suya, sonra da toprağa düşerek, onların ısınmasını sağlayan “cemre” ile büyük benzerlik göstermektedir. Diğer taraftan “İlahir çerşenbeler” insana hayat veren “anasır-ı Erbaa” dan başka bir şey değildir. Azad Nebiyev, konuyla ilgili olarak, adı geçen eserinde; “Eski inanmalara göre insana fayda vermeyen “ölü” hesab edilirdi. Mehz me'nada toprağın mahsul vermesini ‘dayandırması’, onun ‘donması’ insanın en zeruri heyet nemetlerinden merhum olması kimi derk edilirdi. Yığılan azuge ehtiyatı tükendikçe, insanda torpağı oyatmag, ekmek, becermek arzusu artırdı. Torpag ise birden bire ‘dirilmirdi’, oyanmırdı. Onun oyunması üçün su, isticlik, ve yel lazım idi. Ele bu arzu işle bağlı halg, çoh gedimden hemin dört ünsürle elagedar özünü zengin adet, itigad ve ayinlerini yaratmıştır. Teze ilin başlamasına dört هفته galmış, bu ayin ve etigadlar icra olunmağa başlamışdır” (Nebiyev, 1992: 4).

Azerbaycan Türklerinin inancına göre, bu çarşambaların her birinde tabiatın dört unsurundan biri canlandırılmış ve insan şeklinde tasavvur edilmiştir. (Eski Türk inancına göre tabiatdaki bütün varlıkların ruhu vardır.) Bu çarşambalardan her biri büyük törenle kutlanmış, bunlarla ilgili çeşitli inanış, mit, efsane ve rivayetler ortaya çıkmıştır. Azerbaycan'ın milli bayramı olan Nevruz'da, eski Türk inancı ile ilgili de bir çok izin olduğunu söyleyebiliriz. Bu özellikleri bakımından dört çarşambayı sırayla ele alalım:

1. SU ÇERŞENBESİ

“Ezel Çerşenbe”, “Evvel Çerşenbe”, “Gözel Çerşenbe” “Gül Çerşenbe” adlarıyla da bilinir. İnanişaya göre, yeni yılın gelmesi ile birlikte önce su tazelenirmiş onun için, su çarşambasında insanlar, gün doğmadan önce suyun yanına gider, taze sudan ellerini yüzlerini yıkarlar; birbirlerinin üzerine su serperler, suyun üstünden atlarlar. Su üzerinden atlarken de: “Ağırlığım-uğurluğum suya/Azarım bezarım suya” derler. Aynı sudan yarası olanların yaralarına serpilir.

Dikkat edilirse, su çarşambasında tazeliğine inanılan su, birçok hastalığa da iyi gelmektedir. Onun için bu su, “Türkeçareler” adı verilen halk hekimliğinde de birçok hastalığın tedavisinde kullanılır. Bunlardan bir kısmı şöyledir:

- Su çarşambası günü, çocuğu olmayan kadının başına kırk tas su dökülürse çocuğu olur.
- Su çarşambası günü, korkan birinin başına üç kez sağdan ve soldan olmak üzere su dökülürse, o kişinin korkusu geçer.
- Bayılan adamın yüzüne su serpilirse kendine gelir.
- Su çarşambasında, korkan kişilere, korktukları yerden su içirilir.

Su çarşambası ile ilgili merasim, suyun etrafını daire şeklinde çeviren halkın;

Sel çarpar, su çarpar
Bir günah işletdim
Gel onu tut apar
Sel çapar, su çarpar
Gel apar, gel apar

Şeklindeki nağmenin okunması ile sona erer.

Ayrıca su çarşambasında, gençler çeşitli su fallarına bakarak kiminle, ne zaman ve nasıl evleneceklerini öğrenmeye çalışırlar (Nebiyev, 1992:11).

Genel olarak su çarşambasında, sudan yardım isteme vardır. Suyun bütün hastalıkları, sıkıntıların götüreceğine inanılır. Bu arada su tanrısı Aban’a şiirler okunur. Azerbaycan Türkleri arasında anlatılan ‘Suyun Nesihati’ adlı efsanede’de suya kişilik ve su iyesinin, darda kalanlara nasıl yardım ettiğini görürüz: Rivayete göre, düşmanlar tarafından saldırıya uğrayan Kara Han, ‘Kara Çayın kenarına giderek derdini anlatır. Kara Çay, önce kükrer, bulanır, gürültüyle akar ve sonra konuşarak Kara Han’a nasihat eder; ‘Kalanları Su Tanrım korusun’ der ve kendilerine akıllı bir baş seçmelerini tavsiye eder. Sonra su tekrar kükrer, bulanır ve akar. Kara Han bu konuşmalardan sonra çok rahatlar ve denilenleri yapar.

Su arşambasındaki bu inanışlara dikkat edilirse, burada suyun bir varlık olarak tasavvur edildiğini ve ondan yardım istediğini görürüz. Bilindiğı gibi eski Türklerde ‘Tek Tanrı’ inancı hakim olmakla beraber, gök tanrının yanında ‘yardımcı’, ‘koruyucu’, ve ‘kara’ ruhlar (iye sahip) bulunmaktadır. Bunlar, ‘Gök-Yer ve Dağ İyeleri’ ‘Ev-Ocak-Ateş İyeleri’ ve ‘Su İyeleri’dir. Bu iyelerin hepsine birden ‘Yer-Su’da denir. Eski Türk inancında görülen ‘Su İyesi’ sadece Azerbaycan Türkleri arasında değil, Anadolu sahasında’da farklı şekillerde devam ettirilmektedir. Kimileri dileklerini kağıda yazarak suya atarak, kimileri suya konuşarak kimileri kötü rüyalarını suya anlatarak sudan yardım isterler.

Bütün bunlar gösteriyor ki; Su arşambasına ait olarak yapılan uygulamalar, eski Türk inancıyla yakından ilgili olup, doğrudan gök Tanrıdan değilde yardımcı iye kabul edilen ‘su iyesi’nden yardım isteme şeklidir (Şimşek 2002; 160).

2, OD ERŞEMBEİ

“Üsgü erşembe”, “Üsgü Gecesi”, “İkinci erşembe” ve “Addı erşembe” adıyla bilinir.

“Od erşembesi”nde insanlar sabah erken yüksek bir tepenin üstüne odun, dal gibi yakılacak şeyler yığıp, bu odunların etrafına daire şeklinde dizilerek güneşin doğuşunu seyrederek. Güneşin doğuşunu selamladıktan sonra “Godu Han” nağmesini okuyarak, daire içindeki odunlardan, kendi meşalelerini yakıp ocaklarını alıştırmak üzere evlerine giderler (Nebiyev, 1992: 20).

Güneşin sıcaklığını isteyenler, od çarşambasında sabah erkenden güneşe kurban keserler (bu kurbanın özellikle “keher at” olmasına dikkat ederler). Tepeye çıkarılan at güneş doğduğunda doğması şerefine kesilir. Özellikle kırmızı keherin kurban edilmesi insanlara huzur ve mutluluk verir.

Azerbaycan Türkleri arasında od arşambasına bağılı olarak, ateşin önemini anlatan atasözleride söylenir; “Od imandandır” , “Oda yanmayan belasına da yanmaz” , “Oda derdini deyen heyir aparır” (Nebiyev, 1992: 22).

Hayatın temeli olan ateş, diğer taraftan “ocak” şekliyle ailenin de sembolü olmuştur. Ocağın tütmesi, ocağın yanması, ateşin sönmemesi, ait olduğu milletin varlığına işarttır. Ateşe selam verme, ateşin karşısında ant içme Türkler arasında oldukça yaygındır (Ögel, 1995: 33). Bu sebeple Türk insanı ocağı kutsal bilmiş. “Ocağın sönsün” karkışında ocağın önemini görüyoruz (Şimşek, 2002; 167).

İran kültüründe ateşe tapma varsa, Türk kültüründe ateş temizleyici ve arındırıcı bir varlık olarak kabul edilmiştir. İran da Türk kültürünün etkisiyle Od Çerşembesi törenleri yılın son çarşambasında yapılmaktadır. Bu Çarşamba “Çarşenme Suri” olarak adlandırılır. Odlar akşam güneş battıktan sora yakılır. Yakılan odun çevresinde halkalar oluşturulur. Odun üzerinden atlayıp dilekler tutulur. Bu odun üzerinden atlayanların günahlarından arınması inanılır. Kızlar odun üzerinden atlarken; “Atıl matıl Çerşembe, ayna kimi behtim açıl Çerşembe” manisini söylerler. Böylelikle onların bahtı açılacağına inanılır.

Son dönemlerde bu Çarşamba çocukların ateşli oyuncaklarla oynaması haline geldiği de görülmektedir.

3. YEL ÇERŞEMBEŞİ

“Kürek oyadan Çerşembe”, “Yelli Çerşembe”, “Külekli Çerşembe”, “Heyder

Çerşembe” olarak da bilinir. İnanişâ göre bu çarşambada uyanan hava ve rüzgar, toprağı gezer, uyanmış suyu toprağı harekete geçirir.

Azerbaycan Türklerinin inancına göre “Kara Nehir”de yatan dört tür rüzgar, yeryüzüne çıkarak, önce kendini temizler, sonra her biri kendini ayrı bir şekilde gösterir.

Bunlar; “Ak Yel”, “Kara Yel”, “Hazri (yeşil)”, ve “Gilaver (Kırmızı)”dır. Yel Çerşembesi günü dört yel bir araya gelir. Bu inanca paralel olarak Yakutlar rüzgarı dört yöne ayırmışlar ve Türklerin kutsal yönü olduğu için, doğudan esen rüzgarı kutsal saymışlardır. Doğudan esen rüzgarlar, insanlara uğur ve iyilik getirdiği içinbaharı da beraberinde getirir (Ögel, 1995: 304-305).

Anasır-ı Erbaadan biri olan “yel”, eskiden beri halk arasında kutsal bir varlık olarak değerlendirilmiş ve üçüncü çarşambada yel ile ilgili merasimler yapılmış, hakkında birtakım efsane ve inanışlar anlatılmıştır (Şimşek 2002; 167). Yel çarşambası gecesi, söğüt ağacının altında dilek dilenir ve Yel Baba çağrılır. Eğer dilek kabul edilirse, söğüdün dalları yere değer.

“Yel Baba” teriminden anlaşılacağı üzere, tabiatın diğer unsurlarında olduğu gibi, buna da kişilik verilmiş ve “baba” olarak hitap edilmiştir. Türkler arasında yel; ”kötü ruh” ve “cin” karşılığında da kullanılmıştır. Vücuttaki ağrı ve sızılara “yel” denmiştir.

4. TORPAK ÇERŞEMBEŞİ

“Ahır Çerşembe”, “Torpak Çerşembe”, “Yer Çerşembe”, “Çarşembe Suri” adlarıyla da bilinir. Bu çarşamba en önemli çarşambadır. Yılın son günlerine yakınlaştıkça artık toprak uyanmağa başlamıştır. Toprak yeryüzünde en çok bulunan madde olarak yer yüzündeki varlıklara ve canlılara çok önemlidir. Toprağın ısınması hayatın yeniden canlanması demektir.

Efsaneye göre insanların sıkıntılı bir dönem oldukları bir günde sel od ve yel “Torpak Hatun”un yanına giderler. Yatmakta olan Torpak Hatunu uyandırıp insanların çektiği sıkıntıları anlatırlar. Toprak Hatun:

- “İnsanları felakete salan, kendi felakete düşer.” Diyerek yerinden kalkar, sel, od, yel ile el ele verip;

“Zemzem geldi, od geldi, yel geldi,
Teze ömür, teze mehsul, il geldi.”

sözlerini söyleyerek yeryüzüne çıkar. İşte o gün, ahır çerşembedir.

Şenlikler, sabah erkenden suya tapınma ayinler ile başlar. İnsanlar su üzerinden atlar, dileklerini suya söyleyerek, ondan yardım beklerler. Ayrıca, adaletsiz iş yapanlar, düşmanlık çıkaranlar, haksız yere kan dökenler suya teslim edilir. kıuzlar ve gelinler, testilerin dibine pınardan aldıkları yedi taşı atarlar. Erkekler ise, üç böğürtlen dalı kırarak eve götürüp kapıya asarlar. Taş ve böğürtlen dalları diğer yılın son çarşambasına kadar kalır (Nebiyev, 1992: 54-55).

Ahır Çerşembenin kendine özgü birkaç uygulaması var. “Kuşak Sallama”, “Kulak Falı”, “Semeni pişirme”, bunlardandır.

- Kuşak Sallama: (Şal Sallama)

Bu tören de eski yerleşim ve köylere mahsus bir gelenektir. Genelde çocuklar tarafından ve yeni damat adayları tarafından uygulanmaktadır. Bu uygulamada kuşak sallayan şahıs elinde bir şal, kuşak veya ip ile dama çıkar ve istediği evin bacasından veya penceresine elindeki ipi yada şalı sallar. Ev sahibi kendi isteğine ve şal sallayanı tahmin ederek yumurta, şeker, çorab gibi hafif şeyler bağlar. Daha çok geçmiş dönemlerde yapılan bu tören kentleşme ve apartman yaşamının verdiği kısıklıklar yüzünden yalnız köyler ve kasabalarda yapılabilir. Damat adaylarının kız evine şal salması da meşhurdur. Ev sahibi damat in olduğunu tahmin ederek gömlek ve diğer şeylerde bağlayabilirler. Eski zamanlarda adamların kuşak kullanmasıyla bu törenin

adı “Kuşak Sallama” olarak kalmıştır. Genelde uygulama ahır çərşembe akşam günəş battıktan sonra yapılır. Akşam hava karardıktan sora yapılmasının nedeni de kişinin tanınmamasıdır.

Azərbaycanın böyük şairi Şehriyar ünlü “Heyder Baba” şiirinde bu geleneği şöyle anlatmaktadır:

Bayramıydı, bayram quşu oxurdu,
Adaxlı qız bey corabın toxurdu,
Herkes şalın bir bacadan soxurdu,
Ay ne gözəl qaydadı şal sallamaq,
Bey şalına bayramlığı bağlamaq.

Şal istedim men de evde ağladım,
Bir şal alıb tez belime bağladım,
Gulam gile qaşdım Salı salladım,
Fatma xala mene corap bağladı,
Xan nenemi yada salıb ağladı.

Kulak Falı:

Ahır Çərşəmbenin bir digər yaygın uygulaması da Kalak Falı tutmaktır. Köy ortamında uygun olan bu fal çeşidi şehirde uygulama imkanı bulmamaktadır. Bu uygulamada fal tutan kişi diğer evlerin kapı veya bacaların dinler. Oradan duydukları sözlere göre falını yorumlar. Bu nedenle bu günde ev ehaliyi iyi şeyler konuşmaya gayret ederler.

KAYNAKÇA

- ÇAY, Abdulhaluk (1992), “*Türk Dünyası El Kitabı II, Ak Koyunlular*”, Ankara.
- GASIMLI, Meherrem, (1993), “*El Düzgüleri, Elat Söylemleri*”, Devlet Neşriyatı, Bakı.
- GOLDEN, Peter B. (2002), “*Türk Halkları Tarihine Giriş*”, Ankara.
- KALAFAT, Yaşar, (1998), “*Anadolu ve İran’da karşılaştırmalı Türk halk inançları*”, “*Azerbaycan Birinci Uluslar arası Sempozyumu Bildirileri*”, Atatürk Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları: 291, Ankara.
- TEHMASİB, Mehmed Hüseyin (1977), “*Azerbaycan Folkloru*”, Elm Neşriyatı, Bakü.
- ŞİMŞEK Esmâ (2000), “*Azerbaycan Âşıkları ve Halk Şairleri Antolojisi, Cilt II*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara.